

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXVII

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горџан-Премк*, др *Ирена Грицкаџић*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,
др *Радослав Кайичић*, др *Блаже Конески*, др *Тине Лоџар*, др *Александар Младеновић*,
др *Асим Пецо*, др *Мийаџ Пешикан*, др *Живојин Сјанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1981

СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ

— АНАЛИЗА РЕЧЕНИЧКИХ КОНСТРУКЦИЈА У ЗАКониКУ ЦАРА ДУШАНА
(СТРУШКИ СПОМЕНИК) —

Намера нам је да у овом чланку подвргнемо анализи сложене реченице у Законнику цара Стефана Душана. Као полазна тачка послужиће нам синтаксичке концепције В. А. Белошапкове и савремена граматика зависности.

Прво ћемо се бавити проблемом класификације оних типова сложених реченица који су заступљени у Струшком споменику, а затим проблемом њихове учесталости. Да бисмо имали синхроничну основу поређења, добијени подаци ће бити супротстављени подацима из млађег Атонског преписа.

Материјал је скупљен из књиге *Законик цара Стефана Душана, књига 1, Струшки и Атонски рукопис*, уредник академик Мехмед Беговић, Београд 1975.

1. Метод.

Проста реченица, која мора бити полазна тачка за сваки покушај дескрипције синтаксе реченице, овде се сматра хијерархијом зависних конституената са једном релацијом (предикатом) као јединим недетерминисаним чланом. Реченица је схваћена као дрво зависности, где су сви елементи опредељени тако да или детерминишу или су сами детерминисани оном функцијом коју имају у односу на друге чланове реченице. Дакле, опис сложене реченице се заснива на теорији граматичке зависности у вези са простом реченицом.

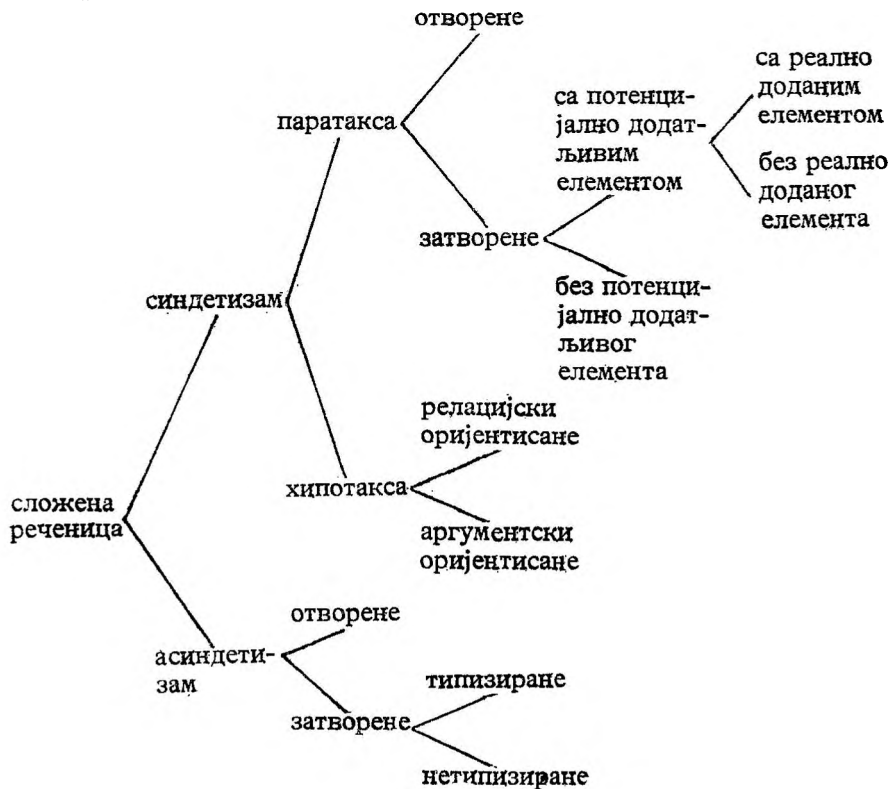
У граматичкој теорији зависности основне су две релације: паратакса и хипотакса. Паратаксичким релацијама се везују елементи — у овом случају реченице — тако да имају исту функцију у односу према неком трећем елементу, у нашем случају према трећој реченици. Ако се, дакле, две просте реченице координирају, оне заједно стоје у истој релацији према трећој реченици, као кад би и саме стајале свака за себе.

Под паратаксом у сложеној реченици подразумева се комбинација двеју равноправних реченица. Ова комбинација може да буде заснована на међусобним односима различите семантичке природе. Тако разликујемо саставне и раставне отворене конструкције, и затворене конструкције са додатљивим или реално доданим везничким елементима.

У вези са феноменом хипотаксе у сложеној реченици могу се извести два основна типа зависних реченица: оне зависне реченице које се односе на трећу, спољну реченицу преко релације (предиката) и оне зависне реченице које се односе на трећу, спољну реченицу преко једног од аргумената релације. У РЕЛАЦИЈСКИ ОРИЈЕНТИСАНЕ ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ се убрајају последичне, намерне, допусне, узрочне, погодбене, временске, месне, начинске и поредбене, релацијски односне, као и изричне реченице. У АРГУМЕНТСКИ ОРИЈЕНТИСАНЕ ЗАВИСНЕ РЕЧЕНИЦЕ убрајамо аргументски односне и аргументски суодносне (корелативне) и експликативне реченице. У зависно сложеним реченицама се не разликују специфични типови отворених и затворених конструкција, јер су све затворене, тј. двочлане.

Асиндетске реченице овде се не сматрају подврстом синдетских реченица. Да не би биле занемарене посебне црте које се могу уочити у асиндетским комплексима, феномен асиндетизма је овде добио своје властито место, па је обрађен независно од синдетских конструкција. Анализа споменутих комплекса заснива се на методу В. А. Белошашкове, онако како је он изложен у њеној руској синтакси.

Према томе, анализа сложених реченица у Струшком споменику биће приказан у оквиру следећег модела:

После овог формалног приказа следи класификација према семантичким принципима.

2. Класификација синдетских реченица.

2.1. Паратаксичке конструкције.

2.1.1. Отворене паратаксичке структуре.

Ове структуре обухватају два основна типа, саставне и раставне реченице. У принципу, отворене структуре могу обухватити бесконачан низ координираних реченица, али су обично ограничене на две или три координиране релације.

2.1.1.1. Саставне реченице.

а) Реченице са и

— изражавају истовременост:

и тизи доуховници (...) кои соу благословени шт светителя и (...) в'сакъ (...) да се ижденоутъ и да ихъ вѣдѣв'са ц(...)кба по законуу. 98,21. оу недели да работаю два дѣни пронигароу. и да моу дае оу годишти перьпероу царевоу. и заманицимъ да моу косе сѣно дѣнь јединъ. и винограда дѣнь јединъ 102,21 — и овде има полисиндетску функцију. Где се шбретаю жоупе смесне села црковна или царства ми или властельска. и воуде смесна села. и не воуде надъ том'зи жоупомъ једнога господара. 118,15 — и овде координира више месних реченица са погодбеном нијансом.

— изражавају временски редослед:

(...) калоугерие и калоугерие кои се построизаю тере живоу оу своихъ коукѣхъ. да се ижденоутъ и да живоу по манастирехъ. 100,13. кѣда га поиште. и не шврѣте га шнѣдзи оу дворе тѣ часъ да приде 106,24. тези книге да ѣзмоу сѣдио (...)а ихъ принесоу прѣдъ царство ми. 110,10 (Атонски споменик: тези книге да оузмѣ сѣдїе. и да ихъ принесѣ прѣдъ цара. 186,28). да га оузимаю оу вратѣхъ црковнихъ шт шг'на, и да га постави на светои трапезѣ. 116,24.

б) Реченице са тере

— које изражавају временски редослед и, евентуално, последичност:

Кто јестъ дошль нахвалицимъ по силѣ тере в оучинилъ оувиство да плати. ѣ. перьперь 106,12. Яко ли се шврѣте властелинъ или (...)ластеличникъ побегльць. и инъ (...)то любо царства ми. тере оустаноу на грабление школна села (...) жоупа на вговоу коукю и на яговь довитиць 116,1. ако пишоу за што любо, за гоусарѣ и тати. или за које любо шправданне соуд'но. тере прѣслоуша книгоу соудне царства м(...) или црковъ или властелинъ. или кто любо

чловѣкъ. тизи в'си да се всоуде јако и прѣслашници царства (..) 116,13. ако ли се згоди тебе што изгоубе да имъ несть порота вѣровани чловѣци. 120,7. Често реченице са тебе имају значење које је врло блиско значењу аргументски оријентисаних односних реченица.

в) Реченице са а

— изражавају истовременост или безвременост:

Кои властелинъ оумре а има едно село оу жоупѣ. или мегю жоупалин. што се зло оучини .. 102,2 — са истом функцијом као и аргументски оријентисана реченица. оу којем' се селѣ наиде татъ или гоусаръ. този село да се расипе. а гоусаръ да се вѣкси стрѣмоглавъ. а татъ да се вѣлпи а господаръ села тоган да се доведе свезанъ къ царствѣ ми, да плакнѣ в'се што не оучинилъ гоусаръ и татъ шт испрѣва. и пакы да се каже како татъ и гоусаръ. 116,7. за велико дѣло. да соу .бд. порот'ци. а за помъни дѣлѣ .би. а за мало дѣло .с. порот'ци. 116,28. да соу велинъ властеломъ вѣли властале прот'ци. а сред(..)мъ людемъ противоу ихъ дрѣжини. а севердигамъ ихъ дрѣжина да соу порот'ци. 116,35. Примѣчује се јасно контрастивно значење полисиндетског а.

— изражавају временски редослед и, евентуално, последиичност: да моу несть в'сега довол'но нь да вѣдоује или вѣчера. а да гурѣде напруѣда оу ина села. 112,27 — може се, заједно са нь, схватити као полисиндетска веза. Друга је могућност, да а схватимо као иницијални везнички елемент у једној самосталној (некомбинованој) главној реченици. ... да моу се оузме држава. а шњиши што воуде стрѣуль да все плати вѣд своје коукѣ. а да се каже како и прѣвѣгльца. 114,29.

г) Реченице са ни

И да се не наведе приставъ на женоу къди несть моужа дома ни да се (..)зива жена везъ моужа. 110,4. а вѣке потомъ да несоу тизи порот'ци вѣровани ни да се кто вѣд нихъ ни моужки ни жени. 118,6.

2.1.1.2. Раставне реченице.

а) Реченице са или

И кто зло оучини ... в'се да плати господаръ коукѣ. или да дасть кто не зло оучинилъ 104,1. да моу несть в'сега довол'но нь да вѣдоује или вѣчера. а да гурѣде напруѣда оу ина села. 112,27. или раставља вѣдоује и вѣчера. Дакле, реченице са хомогеним *ифредикацијима* овде сматрамо сложеним док реченице са хомогеним *арѣуменијима* сматрамо простим проширеним реченицама.¹ и тизи порот'ци да нѣсоу вол'ни никога оумирити. развѣ да

¹ Нпр. као хомогени објекти у аргументски оријентисаној, односној, погодбеној реченици: и кто се нагне поставивъ по митѣ митрополита, или епископа, или игоумна да несть проклетъ. 100,5.

шправе, или пакы да шкриве. 116,29. да ко боуде потворь приставомь вре боудоу ино оучинили него што пише книга или ако боудоу прѣписали книгѣ на инь шбразь . . 120,20.

б) Реченице са вола

(..)и кто оужеке изьвьнь села гоум'но или сено да плати школина вола да даде пожеж'цоу. 108,21. ако ли боуде такова гнига што не може шньзи сьвршти (..)ола нема да дасть ть чась да грѣде (..)петь с книгомь къ царьствоу (..) да шповѣ царьство ми. 114,6.

2.1.2. Затворене паратаксичке структуре.

Ове структуре обухватају типове који су карактеристични по томе што или дозвољавају или забрањују присуство везничког елемента. Нисмо регистровали ниједан случај другог типа².

2.1.2.1. Реченице са потенцијално остварљивим везничким елементом.

2.1.2.1.1. Супротне реченице.³

а) Реченице са нь (на)

И калоугерне кон се соу постригли топици изь метохиѣ тези цркви. да не живоу оу тези цркви. нь да грѣдоу оу ине манастире, да им' се дае храна. 100,15. и да им' се продае жита и вина и меса за динарь, што иномѣ за два. нь граганинь този да моу продае а инь никто. 102,13. . . в'ска плата кога приходи да плакгаю в'си заед'но. на люди како платоу плакгаю и работоу работаю. такози и землю да држе. 102,18. тизи гоусарие и тати да се не помилѣю. нь да се шслѣпе и шслѣсе. 116,21.

б) Реченице са а

— а често супротставља појединачне елементе (аргументе и релације, односно вихове делове):

. . да им' се даде дѣль шт коуке. а шнь да се штжене. и што оуработа мѣроп'хь този в'се да стѣжи. а ино прѣзь законь ништо да мѣ се не ѣзме. 102,24. да се тизи хрисоволи раздероу а шньзи веке да нема баштине. 114,14. И ако кто пошиште соудомь гоусара и тата а не боуде шбличенига. да имь ѣсть шправ'данине. желѣзо, што . . . 116,23.

в) Реченице са развѣ⁴

оу тоизи книзе и оу том'зи милостникоу ништа да нѣсть. развѣ да се соуде по законуу царьства ми нь виноу да оупросе царьства ми. 104,22. Градовомь

² Видети у књизи В. А. Белошапкове с. 211—214. Реченице које дозвољавају један од додатљивих везничких елемената садрже везнике широког, апстрактног значења, док диференцирани везници (као не *только* . . . но и, а именно и др.) то не дозвољавају.

³ У супротне реченице убрајамо и искључне. Искључно значење се изражава везником развѣ, нпр. мѣроп'хонь вь земли царьства ми. да мѣсть вољнь ниѣднѣ господарь прѣзаконь ништа развѣ што ѣсть царьство ми записало оу законници този да моу работа и дава. 114,15, као и везником тькълю.

⁴ Везник развѣ треба разликовати од предлога развѣ „сем, осим”. Развѣ као предлог налазимо нпр. у реченици *Село с' селомь да пасе коуде едно село тоуде и дрѣго развѣ забель законитихь. и ливадоу да не пасе никто.* 104,7.

да несть приселице развѣ кто нде да доходи к станганиноу. 112,1. и тизи порот'ци да нѣсоу вол'ни никога оумидити. развѣ да шправе, или пакгы да шкриве. 116,29. да не оузимаю властеле приселице ни иноу кю платоу развѣ да плакаю шт коуке. 118,12.

г) Реченице са тькьмо⁸

Соудби да не за котль ни шправѣ никакве. кто се шправи да не дава соудинамь шправѣ, роуке на соуде да нѣсть и шправ'даниа. и оудавѣ. тькмо да се соуде по закону. 106,7.

2.1.2.2. Реченице са реално доданим везничким елементом.

Класификација се овде заснива на карактеру доданог елемента.

2.1.2.2.1. Са раставним елементом.

ако кто изнесе милостию книгоу а или рече милостника имама . . 104,21 — овде би се а могло, евентуално, протумачити као емфатична речца⁵.

2.1.2.2.2. Са погодбеним елементом.

да акѣ не слоуша. и не оусх(..)кѣ исправити се заповѣдню доухов'но(..) потому да штаоучит' се. 98,3. и не воуде надь том'зи жоупомь једнога господара ноу ако воудоу кефалине и соудие царьства ми. конхъ в поставило царьства ми. 118,16.

2.1.2.2.3. Са аргументски суодносним погодбеним елементом.

. . да моу косе сѣна дньн јединь. и винограда дньн јединь. а кто не има винограда. а шни да моу работаю ине работе дньн јединь. 102,23.

2.2. Хипотаксичке конструкције⁶.

⁵ Претпоставља се да је функција *a* супротно-контрастивна, тако да дисјункција *a* . . . или одговара или . . . или.

⁶ Поље допусног значења још увек није развило свој властити израз, тј. добило свој везник. Због тога се категорија допусности изражава помоћу других хипотаксичких комплекса. Допусна нијанса може се, евентуално, нагласити лексички, нпр. са развѣ, любо и емфатичким и. Наведимо неколико примера:

а) допусне реченице са месним везником (коуде и где): Соудие коу(..) грѣдоу по земли цареве и своени(..)власти да несть вол'нь оузет(..)врока по силе. 110,23. Поклисарь . . . где при(..) (..) ко оу чие село да моу се чини чьсть. 112,25. Книга царьства ми да се не прѣслоуша где приходи. или къ господжи царици. или къ краю. или къ властеломь. великимь и малимь и в'сакомоу чловѣ-коу. 114,3. развѣ коуде ихъ послаю соудие да имь пишуу книге. 120,17.

б) допусне реченице са погодбеним везником (ако): Где се шврѣте оувиство шньзи ковно воуде зарывал да несть кривь ако се и оубие. 106,15.

в) допусне реченице са аргументски односним везником (што и кон): што имь пише да имь нѣсть вољнь потворити ни господинь царь ни . . . 114,10. Повелѣнѣ царьско соуд'амь. ако се шврѣте велико дѣло. и не оузимоу разсудити и исправити. кои любо сьдъ великь воудеть. да гредеть шт соуд'и јединь сь швѣма шнѣмази пьр'цema прѣд цара. 204,27 (Атонски споменик).

У одељку б све примере смо набројили под њиховим примарним типом. Дакле, нпр., месне реченице са допусном нијансом убројили смо у месне реченице.

2.2.1. Релацијски оријентисани типови.

Релацијски оријентисани типови су зависне реченице које су само релацијом главне реченице везане са спољним реченицама. Разликују се релацијски оријентисане реченице са семантичким везницима и релацијски оријентисане реченице са формалним, асемантичким везницима. Међу последњима налазимо само релацијски односне (предикатски односне) реченице, док остале имају семантичке везнике, тј. значење читаве зависне реченице зависи од значења везника.

2.2.1.1. Погодбене реченице.

а) Реченице са ако

ако ли се не крѣсти да моу се оузме жена и дѣт'ца. 98,15. ако ли га не да село прѣдъ соудне што покаже соудъ да плати село този. 108,3. Яко оубие властелинъ себра оу градоу или оу жоупе или њ катоуноу да плати тисѣштоу перьпрѣ. ако ли себрѣ властелина оубие да моу се шбе роуцѣ шдсекоу и да плати .ѣ. прѣпрѣ. 108,7.

б) Реченице са акѣ

акѣ ли се кто шворѣте прѣслашавъ и не (..) ѡзвративъ' се въ христитан'ство. да се (..) же како пише оу законѣ светыхъ отьцѣхъ. 98,6.

2.2.1.2. Временске реченице.

а) Реченице са кьда (кьди, кьга)⁷

кьда га поиште. и не шворѣте га шнѣдзи оу дворе тѣ часъ да приде. 106,24. И да се не наведе приставъ на женоу кьди несть моужа дома. 110,4. И кьга си поиде шнѣзи гостъ да моу прѣда стананинъ ... 112,3. Господинъ царь кьди име сына же(..) или крѣштенине и боуде моу (..) потрѣвоу дворѣ чинити и кѣ(..) да ... 112,10 — са погодбеном нијансом.

б) Реченице са до где (докле)

да моу се постави роуѣ до г'де шнѣзи приставъ приде. 106,29. оу томъзи моужѣ да нѣсть кривъ до где моу даде гласъ. 110,6. (..) калоугерѣ кон сврѣже расе. да се дрѣжи оу тѣм'ници. докле се шврати ш(..) в(..) послоу(..). 100,18. а да моу се не вѣроује ни оу чинѣ што говори до где моу не исправи. 120,15.

2.2.1.3. Месне реченице.

а) Реченице са где

Где се град швори или коула да га направѣ граждана ... 112,8 — са погодбеном нијансом. Книга царѣства ми да се не прѣслоуша где приходи. или

⁷ И кьда и кьга су развијена од кьгда. У речнику ЈАЗУ стоји: „... у нашем језику, као и у великој већини другижех, избацио се један од сугласника *ѣ* или *ѡ* ради еуфоније (*ѡ* само у старија времена и то доста рјетко)“.

къ господи царици, или къ краљу, или къ властелинь, великимъ и малимъ и в'сакомоу чловѣкоу. 114,3 — са допусном нијансом. Где се шбрѣтаю жоупе смесне села црковна или царства ми или властельска, и боуде смесна села... (. .)а поставе страже по всехъ (. .)оутехъ. 118,15 — са погодбеном нијансом.

б) Реченице са коуде

Залогѣ коуде се шбрѣтаю да се шткзпоую. 106,22. Гоуднѣ коу(. .) грѣдоу по земли царевѣ и своѣи (. .)власти да несть вол'нь оузет(. .)брока по силѣ. 110,23 — са допусном нијансом.

в) Реченице са камо

и оу поротѣ камо се векѣи кльноутъ и кога векѣи шправе тизн да соу (. .)ѣровани. 116,23.

г) Реченице са корелатом у главној реченици.

Царѣ в'саки да днже коудѣ камо грѣде. 102,9. Село с' селомъ да пасе коуде едно село тоуде и дрѣго развѣ забель законитихъ. 104,7.

2.2.1.4. Начинске (поредбене) реченице⁸.

а) Реченице са како (као)

.. или ако ихъ оухвате оу гоусѣ или оу крагъи, или ихъ прѣда жоупа или села, или господари, или властелие кон соу над ними, како несть в'ше оуписано. 116,19. да шблегоу оу селоу коуп'ци, по законуу царства ми како несть оу закон'це. 118,29.

б) Реченице са антецедентом у главној реченици.

I Са што

.. и рѣчи прѣлаганѣ на ино што не повѣлео царство ми. 114,13 — облику што одговара ино у главној реченици.

II Са како

на люди како платоу плактаю и работоу работаю, такози и землю да дрѣже. 102,19 — облику како одговара такози у главној реченици.

2.2.1.5. Намерне реченице.

Реченице са да

да моу прѣда конь и станъ всь да га съблюде станганинь, с' всемъ. 112,2. да когоси (. .) оукраде, или конѣ зло оучи(. .) ть часъ да грѣдоу къ кеѣа-

⁸ Начинске реченице су у исто време и поредбене. М. Стевановић овако описује ове конструкције (*Савремени српскохрватски језик* II, с. 885): „Када начин вршења или извршења радње једне реченице објашњавамо радњом друге, када то јест тврдимо да се једна врши као друга, — ми смо, одређујући тако начин вршења главне реченице, упоредили оно што се њоме казује радњом зависне реченице. А из тога је јасан закључак да су начинске реченице и поредбене у исто време.”

Како и *као што* су у савременом српскохрватском језику задржали значење реалног поређења, док се *као да* остварује у иреалним поређењима.

лигамъ да имъ плаќаю ѿд своје коуки. а кефалине страж(.) да иштѣ и гвсарѣ и тати. 118,20 — у овом примеру имамо различите субјекте у главној (они) и у зависној реченици (кефалине). . . да грѣдоу тизи в'си къ царьствоу ми да имъ плати царьство ми што боуду изгоубили. 120,2. И vsаки гостъ и тръгов'ць и латининъ да ходи къ пръвнимъ стражемъ што имаа и носи да га провагакъ. 120,5.

2.2.1.6. Узрочне реченице.

Реченице са *јере*

. . да несть простѣ ѿт тогази дльга за кон виль позванъ ѿре ѿнъзи позвавъ дома седи. 106,20. . . да га вправи по(.)та по законуу ѿре не коупил(.) оу тоуждон земли. 112,22. ѿнъзи господаръ и владальць и село все да платѣ ѿре ихъ н(.) оу селоу оупоустили. 118,31.

2.2.1.7. Последичне реченице.

Реченице са што

ако ли боуде такова гнига што не може ѿнъзи съвршити (.)ола нема да дастѣ тѣ часъ да грѣде (.)петѣ с книгомъ къ царьствоу (.) да шповѣ царьство ми. 114,6.

2.2.1.8. Релацијски односне реченице.

Реченице са што

. . да имъ несть шправ'данне. желѣзо што не положило царьство ми. 116,24.

2.2.1.9. Изричне реченице.

а) Реченице са да

ако ли моу оучини што безаконно повѣлева царьство ми да несть вољнь в'саки мероп'хъ прѣти се своимъ господаремъ или съ царьством' ми. . . 114,17.

б) Реченице са како да⁹

да га оуем'чи соудни царь(.) како да плати господаръ в'се мероп'хоу на рокъ. 114,23.

в) Реченице са *јере*

што рекоу доушомъ ѿре соу из'гоубили съ ѿнемъзи порот'ци то (.)и да имъ плати кефалига и стражи. 120,8. (.) шбретоу ѿре соу (.)рили соудъ да имъ се (.) и ѿзикъ оуреже. 120,23.

⁹ Изричне реченице са како да су хибридног карактера, јер како изражава и изричност и поредбеност. О овом питању видети П. А. Дмитриев, *Придаточные предложения с двусторонними синтаксическими связями*, Јужнословенски филолог XXIX, с 243—274.

2.2.2. Аргументски оријентисани типови.

Аргументски оријентисане типове сачињавају зависне реченице које се преко једног аргумента у релацији главне реченице односе на спољње реченице. Разликујемо, прво, аргументски односне и аргументски суодносне реченице, зависно од тога да ли односни везник претпоставља заменички корелат у главној реченици, и, друго, експликативне реченице.

2.2.2.1. Аргументски односне и аргументски суодносне реченице.

2.2.2.1.1. Аргументски односне реченице.

а) Реченице са односном заменицом кон у функцији везника, заменицом, која конгруира са надређеним елементом (аргументом или делом аргумента) главне реченице у роду и броју:

(.) калоугерине и калоугерице кон се постризаю тере живоу оу своихъ коукиахъ. да се ижденоутъ и да живоу по манастирехъ. 100,13. (...) калоугеръ кон сврже расе. да се дръжи оу тьм'ници. 100,18. в'сака плата кога прихѡди да плакгаю в'си заед'но. 102,18. Сирота кога нѣ така прѣти, или штпирати. да дае пьр'ца. кон кие за ню прѣти. 100,27. Книге цареве кон се приносе прѣдъ соудне за што любо... 110,8. ..ноу ако воудоу кефалине и соудне царьства ми. конхъ в поставило царьства ми. 118,17. и царьство ми да иште кефалине и властеле кониъ воуде поутъ прѣданъ и страже прѣдане. 120,4.

б) кон + речца -но у служби наглашавања везничке функције а не заменичке¹⁰:

За мене сельске да даде швои конно иштоу свѣдоке... 104,29. .. каквено соу дали приставомъ конхъно соу послали да ис(.)не по земли. 120,19.

в) Реченице са односном заменицом што у функцији везника, заменицом која је индиферентна према номиналним категоријама:

панине што соу по земли царьства ми... 104,31. ни ино што любо (.)звѣ поклона што мо тко пок(.)шд свога хотенига. 110,24. ..да га направѣ граждана тогаси града и жоупа што естъ тогаси (.) 112,8. Поклисаръ што грѣде (.)ге земле къ цароу... 112,25. Е'саке соудне што соуде да (...) 120,25.

Надређени елементи главне реченице у косим падежима могу у зависној реченици имати, евентуално, одговарајуће падежне облике личне заменице 3. лица:

(.) земли. и ш людехъ цр'ковнихъ што имаю с нимъ соудъ цр'кви. ако кто изнесе милостню книгоу а или рече милостника илмамъ оу тоузи книзе и оу том'зи милостникоу ништа да нѣстъ. 104,20.

¹⁰ Ирена Грицкат-Радуловић (Законик..., с. 150): „Што се тиче партикуле *но*, ретке у тексту, очигледна је, а и позната, њена служба обележавања релативног функционисања упитних по пореклу заменица: ...”

г) Реченице са посесивно-односном заменицом чин у функцији везника:

и тези пот'ке цароу половина. а господароу половина чие в'де село. 104,17.

д) Реченице са квалитативно-односном заменицом каквоу у функцији везника:

а соудне да др'же такоде какво соу дали приставомь. 120,18 — Атонски споменик: а соудѣ да др'жетъ такодеже книге. какво соу дали приставомь. 200,30. Каквено има као главну надређену реч у главној реченици аргумент (книге) као *шакав*, и, према томе, функционише као кон. Обично, реченица са какаву одређује само део аргумента, тј. његов квалитет.

2.2.2.1.2. Аргументски суодносне реченице.

Антецедент има овде функцију аргумента главне реченице.

а) Реченице са експлицитним антецедентом:

I Реченице са оњзи као антецедентом и кои као консеквентом:

Где се ввр'те оубство оњзи коино воуде зар'вала да несть кривь 106,15. оњзи коино га дав. да моу се постави рокь. 106,29. . . а половина ономоузи на кога соу нап'хали. 108,24. онези книге кое потвори (. . .)оудъ тези книге да в'моу с'дию. 110,10. оњзи кои този оучине. да (. . .)жоу. . . 116,4. и ако се по тоизи оправе ввр'те поличине истиньно оу оногоси оправачине кои соу оправили порот'ци. 118,3.

II Реченице са т'зи/кои

и тизи доу'ов'ници (. . .) кои соу благословени оу светителю и (. . .) в'сакь (. . .) да се ижденоутъ. . . 98,21. кои приде оу нихъ т'зи да ошпира. 100,24. (. . .) несть този осоудженю кое и онеоњзи кои би цара пр'к'слоушали. 112,13.

III Реченице са овои/кои

За мене сельске да даде овои коино ништоу св'доке 104,29.

IV Реченице са никто/кто

Проню да н'есть вол'нь никто продати ни к'пити, кто не има в'штинь. 102,6.

V Реченице са в'се/што

и да моу в'се оузме што имаа. 110,16. да моу пр'к'да станганинь в'се што моу воуде пр'к'вал. 112,4. да плакта в'се што не оучинилъ гоусарь и татъ оу испр'ва. 116,10. и ваки гостъ и тр'гов'ць и латининь да ходи къ пр'вниль стражемиь што имаа и носи. 120,5. — У Атонском споменику: . . . сь в'скань што имаа и носи. 200,17.

VI Реченице са ништо/што

а да моу се не в'броуе ни оу чимь што говори. 120,15.

VII Реченице са косим корелацијама.

да коуде рекоу сведоци. тоговози да несть. 104,30 — месни антецедент а посесиван, релативан консеквент. Кои властелин оумре а има едно село оу жоупѣ. или мегю жоупали. што се зло оучини зло томизи селоу, поже(. .) или ининь чинь любю. шномизи селоу в'сѣ този зловѣ да (. .)лати школина. 102,2. ако ли се шбрѣте едно село оу шномизи жоупе оу кога любю властелина. или несть царства ми или црков'но село или властелиника шномизи селоу никто да не заврани пасти да пасе коуде и жоупа. 104,9. У два последња примера је реч о корелацијама које се не остварају у свом властитом (суодносном) комплексу, него у погодбеним зависним реченицама и оним главним реченицама (са консекутивним значењем) које следе иза њих.

б) Реченице са имплицитним антецедентом:

I Реченице са кто као консеквентом

. . или да дасть кто не зло оучинилъ. 104,2. Где се изнесета две книзи царевѣ за едноу ипотечь за землю кто съга дрѣжи. до сивгази доба збор'наго тогова да несть. . . 106,4. . . комоу запише село да несть логофетоу .л. пер'пръ. за хунсоволь. а комоу жоупоу шд всакога села по .л. пер'пръ. а дилакѣ за писанние .б. пер'пръ. 112,29.

II Реченице са што као консеквентом

и да им' се продаде жита и вина и меса за динарь, што иномѣ за два. 102,13. што покаже соудѣ да плати село този. 108,3. никто да не прѣчюне што пише книга царѣства ми. 114,5. да несть вольнъ ниеднъ господарь прѣ-законъ ништа развѣ што несть царѣство ми записало оу законици този да моу работа и дава. 114,15. да имь плати царѣство ми што воуду изгоу-вили. 120,3.

III Реченице са колико као консеквентом

да шладаю (. .)воде колико и царь. 112,12. да несть вольнъ коупитѣ шт тогази пѣна колико и оу тѣгон земли. 112,21.

2.2.2.1.3. Аргументски суодносне реченице са погодбеним значењем.

У 2.2.1.2. и 2.2.1.3. изнели смо неколико примера са погодбеним елементом значења. У њима ако није изражено експлицитно. Могло се, међутим, приметити да су ти примери тесно везани са контекстом у којем се налазе. Али другачији је случај са аргументски суодносним реченицама, где се погодбено значење систематски изражава без везника ако. Има примера који показују паралелна значења у обичном погодбеном типу са ако и аргументски суодносном типу; тако нпр. следећи реченички комплекси имају двоструку протазу, састављену од ова два типа погодбених реченица:

И кто се вврѣте оу једнои коукѣи. или вратѣн'ци, или штыць сзновзи. или инь кто штдѣленъ хлѣвомъ и иманиемъ. и ако боудоу на једномъ шгништи, а тѣм'зи штдѣлени да работаю тако и ини людие. 102,29. И кто рече вавоуньскоу речъ ако боуде . . . да плати . . . 106,10. Кто несть дошль нахвалицимъ по силѣ тере в оучинилъ оубиство да плати .тѣ. перьперь. ако ли боуде пришьль нахвалицомъ да моу се швѣ роуце шдсекоу. 106,12. ако ли не оузвлюдоу стражоу што се оучини оу томзи врьдоу оу поуестоши четета или гоуса или крагга или коне зло да плакаю школ'на села кои несть речень блюсти поутъ. 118,24.

а) Реченице са кто

— антецедент је у свим случајевима имплицитан,

И кто се вврѣте вретигъ живе въ срѣстнинехъ. да се жеже . . . 98,17. и кто се наге поставивъ по митѣ митрополита, или епископа, или игоулина да несть проклетъ. и шн'зи кои га не постав(. .). 100,5. . . да моу косе сѣна дьнь јединъ. и виноградъ дьнь јединъ. а кто не има виноградъ. а шни да моу работаю ине работе дьнь јединъ. 102,23. И кто зло оучини вратъ или сзнь или родинь кои соу оу једнои коукѣи. в'се да плати господаръ коукѣи. 104,1. Кто проведи друж'ниаго чловека оу тоуждоу землю да моу га да самосед-мога. 108,5. Кто шп'соув светителя или калгера или попа да плати .рѣ. перьперь. 108,10. Кто се вврѣте шскоувъ врадѣ властелиноу или довроу чловекоу да се томоузи швѣ рьцѣ шдсекоу. 108,15, Црѣковъ кто шбори на воисце да се оубине или швеси. 112,16.

б) Реченице са што

— антецедент је или имплицитан или експлицитан,

. . што се на нон гоуси или оукраде да плати в'се този школина. 112,6. што се оучини оу томзи врьдоу оу поуестоши . . да плакаю школ'на села. . . 118,24.

в) Реченице са кои

Кои властелинъ оуиде а има једно село оу жоупѣ. или мегю жоупами. што се зло оучини . . . 102,2. оу конем' се селѣ нанде татъ или гоусаръ. този село да се расипе. 116,7. Кои се порот'ци кльноу и шправе. шногаси по законоу . . . ако . . . да оузме царства ми . . . 118,3.

2.2.2.2. Експликативне реченице.

а) Реченице са да

нь да си да жена моужоу гласъ да грѣде на соудъ. 110,5.

б) Реченице са неге

да ко боуде потворъ приставомъ вѣре боудоу ино оучинили него што пише книга или ако боудоу потписали книге на инь шобразъ (. .)прав'данине да грѣдоу (. .) соудине и ако се вврѣт(. .) боудоу сьвршили (. .) оу соудине книзѣ ко(. .) дръже да соу прави. 120,20.

3. Класификација асиндетских реченица.

3.1. Отворене структуре.

Асиндетске реченице отворене структуре се јављају само у саставном значењу:

..нѣ да гредоу оу ине манастире, да им' се даѣ хрѣна. 100,16. да боуде такози да дрѣжи ѡс(. .)нѣ црѣковнога. 104,27. да моу се постави рока да г'де ѡнѣзи приставаѣ приде да га да прѣдѣ соуднѣми. 106,29. Ако се ѡбрѣте оу чинѣмъ хрисоволѣ слово ѡж'но прѣписано ѡбрѣтѣ се словеса прѣтворена и рѣчи прѣлагане на ино што не повѣлеало царѣство ми. да се тизи хрисоволи раздероу... 114,12.

Насупрот савременом српскохрватском језику, конструкције са асиндетизмом и закључним „и” су веома ретке у старосрпском језику. Следећи примери са асиндетизмом међу аргументима у једној *ирочиој* реченици могу то илустровати: И ѡ издавѣ сикоси да боуде издава ѡд зем'лѣ приставоу .ѣ. перьпере. ѡд села .ѣ. перьпере. ѡд града конѣ и свитѣ. ѡд винограда .ѣ. перьпере. ѡд конѣ перьпера. ѡд кобиле .ѣ. динарѣ ѡд говедета .ѣ. динари. ѡправе .ѣ. динара. 110,17.

3.2. Затворене структуре.

3.2.1. Типизирани конструкције.

3.2.1.1. Реченице са незаузетим синтаксичким местом.

Синтаксичко место, које није заузето, одговара релацијски оријентисаним изричним реченицама са глаголима говорења (в. 2.2.1.9.) и аргументски оријентисаним експликативним реченицама (в. 2.2.2.2.). Парѣнак ова два синдетска типа чине асиндетске реченице, где се једна компонента наводи у директном говору:

а) после глагола говорења:

да приде и рече дати кю врата старѣнега на соудѣ. 100,25. ..ако рече ѡдинѣ ѡд нию имѣмъ пристава ѡвѣдѣзи на двоуроу. царевоу ако ли на соудиноу да га даа. 106,23. да приде на соудѣ и рече не наидоуѣ пристава. 106,25.

б) после именице¹¹:

Иѣроп'хѡмѣ законѣ по в'сен земли оу недели да работѡу два дѣни пронигароу. и да моу даѣ оу годишти перьпероу царевоу ... 102,21. Како нестѣ взѣлѣ законѣ (. .) дѣда царѣства ми оу светаго краѣга. да соу велимѣ властѣломѣ вѣли властѣле прот'ци а сред(. .)мѣ людемѣ ... 116,34.

в) после заменице:

И ѡ издавѣ сикоси да боуде издава ѡд зем'лѣ приставоу .ѣ. перьпере. ѡд села .ѣ. перьпере ... 110,17—2. део елиптичан.

¹¹ Међу асиндетским комплексима са именицом као главном речју у првом делу, узимају се конструкције са елиптичким првим делом, нпр. Повелѣнѣ царѣскѡ_никто ничиѣга чловѣка да не прѣиме. ни цар. ни царица. ни црѣква. ни властѣлин. ни прочѣи кто ѡубо чловѣкѣ. да не прѣиме ничиѣга чловѣка без' кнѣге цареве. такози да се каже. кто ѡубо како и невѣрникѣ. 194,13 (Атонски споменик). Цртица означава асиндетску везу.

3.2.2. Нетипизирани конструкције.

а) Супротне реченице:

Жоупа жоупе да не пасе довит'комь ништа. ако ли се шврѣте едно село оу шноизи жоупе оу кога любо властелина. или несть царства ми. или црков'но села или властелиника шномьзи селоу никто да не забрани пасти да пасе коуде и жоупа 104,9 — цртица означава место где се састављају две супротне реченице.

4. Карактеристичне конструкције које нису обухваћене класификацијом.

4.1. „Оглашавајуће” конструкције.

Термин „оглашавајући” изабрали смо као најпогоднији из следећег разлога: неки делови сложене реченице премештени су, наиме, из свог природног подручја зависности на почетак реченице где наговештавају, тј. „оглашавају”, тему о којој се говори у реченици. Овај тип се на први поглед може чинити непотпун и често анаколутски у својој структури. Али његова учесталост наговештава типификацију, тј. једну системску разрађеност. Међутим, овај тип не можемо убројити у сложене реченице, јер овој првој, „оглашавајућој” компоненти недостаје предикат. У савременом српскохрватском језику сличне конструкције могу почети изразом „што се тиче . . .”¹².

Отроци и мѣр'п'си кои се заједно оу једномь селоу. в'сакa плата кои приходи да плаќаю в'си заједно. 102,18 — реченица је разбијена при истицању сегмента отроци и мѣр'п'си у „оглашавајућој” функцији. Да је синтагма в'сакa плата у акузативу, реченица би била сасвим исправна са отроци и мѣр'п'си као субјектом. шнъзи коино га дав. да моу се постави рокъ. 114,26. Градъска земля што несть школо града што се на нои гоуци или оукраде да плати в'се този школина. 112,6. Властеломь и властелиникомь коинь несть дадо царство ми. землю и градове. ако несть тко шд нихъ . . . да моу се оузме држава. 114,26 — „оглашавајућа” конструкција је у дативу (примаоца). Коуп'ци кои приходе ноштию на лежиште ако ихъ не припоусти владальць или господарь села тог(. .). да шблегоу оу селоу коуп'ци. 118,28.

4.2. Партиципске конструкције аргументски односног карактера.

Употреба партиципа је врло честа у Законику. У савременом језику следеће конструкције (а, б, в) су замењене односним реченицама оних типова које смо већ описали:

а) Конструкције са партиципом перфекта активног (или глаголским прилогом прошлим):

¹² Значење израза „што се тиче . . .” може бити остварено помоћу предлога за, као нпр. у реченици за градозиданине где се град шбори или коула да га напрвѣтѣ граждане тогаси града и жоупа што несть тогаси (. .) 112,8.

ако се нагје полоуѣвѣрьць оузьмѣ христиницоу. 98,14. ако несть тко wd ни хъ
 вѣрѣте шпленивъ села или люди и затрѣвъ прѣвъ законъ ... 114,27. И ако
 се вѣрѣте гоусарь вѣдшьдѣ прѣвъ дръжавоу краштника и плени где годѣ и
 шпет се врати с' пленомъ да плаки краштникъ самосед'но. 114,32 — ту је
 координацијом партиципа са финитним глаголима подвучеца његова
 могућност да сам организује реченицу.

б) Конструкције са партиципом презента активног (или глаголским
 прилогом садашњим):

И кто се вѣрѣте ѳретигъ живе въ христинехъ. да се жеже... 98,17. ...да
 не стане дрѣга за нине грѣде. 106,2. дрѣга по нон грѣдоуки да не падне. 114,1.

в) Конструкције са партиципом перфекта пасивног:

..или инъ кто шдѣленъ хтѣвомъ и иманиемъ. 102,30. Яко се вѣрѣте ...
 слово лъж'но прѣписано вѣрѣтѣ се словеса прѣтворена и рѣчи прѣлагане...
 114,12.

4.3. Паратаквичке конструкције аргументски односног карактера.

Паратакса се понекад употребљава у одредбеној функцији, што је
 иначе резервисано за односне реченице и односне партиципске конструк-
 ције (као у 4.2.):

а) са *тере*

Кто несть дошьль нахвалицимъ по силѣ тере е оучинилъ оубиство да плати .т.
 перьперь. 106,12. Книга цареве конѣ се приносе прѣдъ соудив за што люво.
 тере ихъ потвори законикъ царьства ли ... 110,8.

б) са *а*

Кон властелинъ оумре а има едно село оу жоупѣ. или мегю жоупами. што се
 зло оучини ... 102,2.

4.4. Сложене реченице са двоструком протазом.

Сложене реченице са две погодбење зависне реченице су веома
 честе у Законнику. Те конструкције су понекад анаколутске, пошто је
 прва погодбења реченица граматички одсечена од следеће. Семантички
 гледано, реченице са двоструком протазом су врло блиске „оглашава-
 јућим” конструкцијама, јер прва погодбена реченица има исту функцију
 „оглашавања” као и типови које смо навели у 4.1., будући да обе припре-
 мају тематику за идућу реченицу.

а) Конструкције без везника између двеју погодбених реченица:

I конструкције са ако - ако

(..) ако се нагне полоубвѣрць оузьмь християницоу. ако оузливи да се крь(..)и оу християн'тсво. 98,14. ако к'то дасть милостъ цареву. и рече даль ми в господинь царь како естъ дръжалъ мои дръгъ прѣге мене ако милостъ царев(..) да воуде такози да дръжи вс(..)нь цръковнога. 104,25.

II конструкције са кто - ако

И кто рече вавоуњскоу речъ ако воуде властелинь да плати .ѣ. перьперь. ако ли воуде себръ да плати .ѣи. перьперь. и да се вине стапи 106,10. Кто се нанде соудню шрамоти(..) ако воуде властелинь да моу (..) 110,26.

III конструкције са къда - ако

Къда се прита два ако рече единь ѿд нию... да га дла. 106,23.

IV конструкције са къда-кто

Къди се прѣ властеле кто се оу што оупри да дава вьмьце. 106,17.

V конструкције са кон-што

кон властелинь оумре а има едно село оу жоупѣ. или мегю жоупани. што се зло оучини зло томѣзи селоу, може(..) или инимь чимь любв. шномѣи селоу в'сѣ тоузи зловѣ да (..)лати школина. 102,2.

б) Конструкције са везником између двеју граматички повезаних погодбених реченица:

I реченице са ако - тере

Ако ли се шврѣте властелинь или (..)ластеличикъ побегльць. и инь (..)то любо царьства ми. терѣ оустану на гравление школина села (..) жоупа на вговоу коукю и на иговь добиткъ што воуде встави(..)ъ. шнизи кон този оучине. да (..)жоу као и невѣрци царьства ми. 116,1. Ако се где слоучи комоу любо (..)ви или трьговцоу или к(..)роу тере моу оузме што г(..) или татъ. или кога годе з(..) да грѣдоу тизи... 120,1. ако ли се згоди тере што изгоуде да имь естъ порота вѣровани чловѣци. 120,7¹³.

II реченице са кон-и ако

Кон се порот'ци кьноу и шправе. шногази по закону. и ако се по тоизи шправе шврѣте поличине истиньно оу шногаси шправьчине... да оузме царьство ми на теу'зи порот'цѣхъ враждоу по тисоуштоу перьпръ. 118,3.

¹³ Ирена Грицкат (*Синдије ...*, с. 184—6) такође наводи примере 120,1 и 120,7, указујући на то да паратакички везник тере ту има функцију („изричног”, ХКАМ) хипотаксичког везника, јер се налази иза глагола дешавања. Конструкције са тере (в. 4.3.) чине, по њеном мишљењу, прелаз од партиципских конструкција (в. 4.2.) према конструкцијама са финитним облицима са истом функцијом као и партицип. Овакве конструкције одговарају акузативу с инфинитивом у другим језицима.

5. Учесталост конструкција.

У овом одељку наводимо податке о нумеричкој расподели појединих конструкција нађених у Струшком и Атонском препису Законика цара Стефана Душана. Међутим, нису узете у обзир све описане конструкције. Изостављени су, наиме, подаци о следећим типовима: саставне реченице са *и* и *а* (2.1.1.1.а. и в.), супротне реченице са *а* (2.1.2.1.1.б), паратаксички везник са реално доданим везничким елементом (2.1.2.2.), асиндетске реченице отворене структуре (3.1.), асиндетске реченице нетипизирани конструкције (3.2.2.) и све конструкције у одељку 4. Нећемо изнети прецизне нумеричке податке о споменути типовама због тога што *одсутство доследне иницијалности* чини такве податке крајње несигурним, а тиме и неупотребљивим. (Када је нпр. *а* или *и* паратаксички везник између двеју састављених реченица, а када исти везници имају иницијалну функцију?)

	С	А
саставне реченице (2.1.1.1.)		
са <i>теђе</i>	6	12
са <i>ни</i>	2	1
раставне реченице (2.1.1.2.)		
са <i>или</i>	8	23
са <i>вола</i>	2	1
супротне реченице (2.1.2.1.1.)		
са <i>њ</i> (<i>на</i>)	9	10
са <i>развѣ</i>	7	14
са <i>тѣкъю</i>	1	5
погодбене реченице (2.2.1.1.)		
са <i>ако</i>	54	96
са <i>акѣ</i>	1	0
са <i>аште</i>	0	16
временске реченице (2.2.1.2.)		
са <i>къда</i> (<i>къди, къга</i>)	8	11
са <i>до где</i>	3	0
са <i>докле</i>	1	5
месне реченице (2.2.1.3.)		
са <i>где</i>	5	9
са <i>коуде</i> (<i>ту и тоуде/коуде</i> у 2.2.1.3.г.)	4	7
са <i>камо</i> (<i>ту и коудѣ/камо</i> у 2.2.1.3.г.)	3	4
начинске (поредбене) реченице (2.2.1.4.)		
са <i>како</i> (<i>као</i>) (<i>ту и тако/како</i> у 2.2.1.4.б.)	5	17

са јко	0	3
са ино/што	1	1
са ино/него што	0	1
намерне реченице (2.2.1.5.)		
са да	6	21
узрочне реченице (2.2.1.6.)		
са ње	3	3
последичне реченице (2.2.1.7.)		
са што	1	1
релацијски односне реченице (2.2.1.8.)		
са што	1	1
изричне реченице (2.2.1.9.)		
са да	1	3
са како да	1	1
са ње	2	3
аргументски односне реченице (2.2.2.1.1.)		
са кои	24	51
са што	8	20
са чин	1	1
са каковъ	1	1
аргументски суодносне реченице (2.2.2.1.2.)		
са тѣзи/иже	0	1
са онѣзи/кон	3	2
са обон/кон	1	1
са никто/кто	1	1
са в'се/што	4	5
са ништо/што	1	1
са ино/што	0	1
са този/што	0	7
са коуде/тоговъ	1	1
са кои/тоговъ	0	1
са кто/тоговъ	0	1
са онѣзи/чин	0	2
са /кто (кои)	3	2
са /што	13	9
са /колико	2	2
аргументски суодносне реченице са погодбеним значењем (2.2.2.1.3.)		
са /кто	30	31
са /ко	0	1

са што	4	11
са /кон	3	11
са /где	0	2
експликативне реченице (2.2.2.2.)		
са да	1	2
са ње	1	1
асиндетске реченице са незаузетим синтаксичким местом (3.2.1.1.)		
после глагола говорења	9	7
после именице	3	5
после заменице	2	2

6. Инвентар реченичких везника у Струшком споменику.

а: 2.1.1.1.в., 2.1.2.1.1.б., 2.1.2.2.3., (4.3.б.).

акне (ако): 2.1.2.2.2., 2.2.1.1., (4.4.).

вола: 2.1.1.2.б.

где: 2.2.1.3.а.

да: 2.1.2.2.2., 2.2.1.5., 2.2.1.9.а., 2.2.2.2.

до где (докле): 2.2.1.2.б.

ње: 2.2.1.б., 2.2.1.9.в.

и: 2.1.1.1.а., (4.4.б.).

или: 2.1.1.2.а., 2.1.2.2.1.

како (као): 2.2.1.4.а., 2.2.1.4.б., 2.2.1.9.б.

какова: 2.2.2.1.1.д.

како: 2.2.1.3.в., 2.2.1.3.г.

кон: 2.2.2.1.1.а., 2.2.2.1.1.б., 2.2.2.1.2.а., 2.2.2.1.3.в., (4.4.а., 4.4.б.).

колико: 2.2.2.1.2.б.

кто: 2.1.2.2.3., 2.2.2.1.2.а., 2.2.2.1.2.б., 2.2.2.1.3.а., (4.4.а.).

коуде: 2.2.1.3.б., (2.2.1.3.г.), 2.2.2.1.2.а.

къда (къги, къга): 2.2.1.2.а., (4.4.а.).

ни: 2.1.1.1.ї.

нь (на): 2.1.2.1.1.а., 2.1.2.2.2.

развѣ: 2.1.2.1.1.в..

тере: 2.1.1.1.б., (4.3.а., 4.4.б.).

тѣкљо: 2.1.2.1.1.ї.

чни: 2.2.2.1.1.ї.

што: 2.2.1.4.б., 2.2.1.7., 2.2.1.8., 2.2.2.1.1.в., 2.2.2.1.2.а., 2.2.2.1.2.б., 2.2.2.1.3.б., (4.4.а.).

Доминантна значења свуда су подвучена.

7. Дијахронјски коментар о везницима које не налазимо у савременом књижевном језику.

Већина везника који су употребљени у Струшком и Атонском препису одржали су се до данас у српскохрватском језику. Међутим, има и неких везника који су ишчезли из савременог стандардног језика, и ми ћемо их пропратити кратким коментаром, на основу података из следећих речника:

Бура Даничић, *Рјечник из књижевних сјарина српских*, Београд 1863 (Дан.).

Речник српскохрватској књижевној и народној језика (Српска академија наука и уметности), Београд 1959 — (САНУ).

Речник српскохрватској књижевној језика (Матица српска и Матица хрватска), Нови Сад/Загреб 1967—76 (МС).

Рјечник хрватској или српској језика (Југославенска академија знаности и умјетности), Загреб 1880—82 — (ЈАЗУ).

Рјечник хрватској језика, скупили и обрадили др Ф. Ивековић и др Иван Броз, Загреб 1901 (Р х. ј.).

Ови везници су променили облик, али су мање-више задржали исто значење и исту употребу: *каковъ > какав, кѣда > када, нѣ, на > но, теѣ > те*.

Следећи везници су или ишчезли из језика или су прилично променили своје значење:

акѣ, аѣ, аштѣ "si" (Дан.),

ЈАЗУ: „*сопј*. значење којег је и *ако*. Стара ријеч, која долази само до краја XIV вијека, и тада ријетко, између рјечника само у Даничићеву. У *кајкаваца* и данас, само је у њих отпало *а*, а *ћ* је у њих *ч*, те гласи *че*.”

вола "vel" (Дан.),

Р х. ј.: „у говору се *кашто* узима као мјесто *или*”. Пример овог речника је узет из народних пословица, што и наговештава једну посебну и ограничену употребу. Ни МС ни САНУ не наводи *вола* = *или*, па се овај везник мора сматрати изгубљеним у савременом језику.

до гдѣ "quousque" (Дан.),

Дан. наводи за везник *иде* временско значење („*quando*”) примећујући да се испред њега може ставити *до* такође са временским значењем. Мешање термина за време и простор није необично — и ЈАЗУ наводи временски прилог/везник међу значењима *идје*: „*ubi, quum, dum*”. Данас је *докле* (< **do-kle* < **do-kole*), које пре свега има временско значење, потпуно заменило *до гдѣ*.

иже "qui" (Дан.),

ЈАЗУ: „Ријеч је праславенска, али се налази само у књигама писанима црквенијем језиком и код писаца који иначе пишу народнијем језиком кад наводе свето писмо.” (в. и у одељку 8).

развѣк „solum, praeter” (Дан.),

Ова реч је сасвим ишчезла из савременог језика, како у функцији прилога, тако и у функцији предлога. У функцији везника заменили су га супротни везници *а, него, али, већ, но и само*.

твѣкло „solum, praeter” (Дан.),

Нестало је из савременог језика. Замењено је са *али, само* и др.

иже „uti” (Дан.),

ЈАЗУ: „У нашем језику није народна ријеч него је замјењује (интерогативно) *како* . . . не зна се од којег доба . . .”. (в. и у одељку 8).

иже 1) „quod” (Дан.), изрични везник,

2) „quod, quia” (Дан.), узрочни везник,

Прво иже је у стандардном језику замењено пре свега везницима *да* и *што*. САНУ наводи да је *јер* данас покрајинска реч.

Друго иже је сачувано у савременом језику као узрочни везник.

8. Закључак.

Основни задатак овога рада био је да — полазећи од резултата граматике зависности — укратко опише синтаксу сложене реченице у Законику цара Стефана Душана. Указали смо на два основна облика међуодноса у сложеној реченици: облик паратаксе и облик хипотаксе. Хипотаксу је могуће описати као специфичан начин развијања (проширења) „сателита” релације (предиката) главне реченице. Дефиниција паратаксе захтевала би, међутим, увођење неке шире, надређене, текстуалне јединице, тј. јединице која би прешла границе појединачних реченица. Покушај прецизног дефинисања феномена паратаксе и хипотаксе одвео би нас предалеко, јер би захтевао да више пажње посветимо методу истраживања него самој анализи језичке грађе. Зато смо од тог покушаја овде одустали.

Уобичајени синтаксичко-семантички називи појединих комплекса реченица овде су задржани. Међутим, било је потребно наћи извештајни број прикладних термина који би јасно приказали о каквом се синтаксичком везивању зависних реченица ради.

Текст Законика је обимом ограничен, али нам ипак пружа довољно чињеничког материјала за доношење, с једне стране, закључака о неким њему својственим стилистичким особинама, а, с друге стране, закључака о степену језичког развитка у време када је тај текст настао.

Намена текста нужно је утицала на његову структуру, што се нпр. види из обиља погодбених конструкција. Стари кодекси обично откривају многе језичке црте карактеристичне за говорни језик свога времена, па ни овај текст није у томе изузетак. У њему можемо нпр. уочити једну, за говорни језик типичну тенденцију избегавања сувишног гомилања информативно прегнантних елемената, тј. тенденцију информативне центрифугалности. Елементи са релативно великом информативном вредношћу налазе се на половима релације, штавише и изван саме „схеме сателита” реченичке релације. Дobar пример за то су споменуте „оглашавајуће” конструкције.

Уопште говорећи, текст показује типове конструкције који се знатно не разликују од савременог језичког стања. Облици различитих типова конструкције били су, наравно, подвргнути променама како фонолошког тако и морфолошког и семантичког карактера.

Резултати анализе у главним цртама потврђују закључке др Ирене Грицкат изложене у њеном коментару уз издање Законика и у књизи *Сјудије из историје српскохрватског језика*. Ту мислимо нпр. на њен закључак о постојању опште тенденције ширења заменица *k*-типа на рачун заменица *i*-типа. Међутим, не можемо подржати њену тврдњу да у тексту Законика нема изричног да. У Струшком споменику регистровани смо један такав пример (2.2.1.9.а.) а у Атонском споменику три (172,22; 184,28; 194,5). Признајемо да у свим примерима има у исто време и волунтативног значења. Ваља ипак рећи да се тај везник често не да лако одредити, како због широког спектра свога значења, тако и због — гледано са стањовишта савремене ортографије — непотпуне и недоследне интерпункције у тексту, па је често остављено читаоцу да сам просуди да ли да треба протумачити као иницијални или хипотаксички везник, као показатељ оптатива или, евентуално, нечег другог.

Орхус (Данска)

Ханс Кристијан Микелсен

ЛИТЕРАТУРА

- В. А. Белошашкова, *Современный русский язык. Синтаксис*, Москва 1977.
 Ирена Грицкат, *Сјудије из историје српскохрватског језика*, Београд 1975.
Законик цара Сјефана Душана, књига 1, Сјрушки и Атонски рукопис, уредник академик Мехмед Беговић, Београд 1975.

Резюме

Ханс Кристиан Микелсен

СЛОЖНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В СТАРОСЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ**— анализ конструкций предложениа в Кодексе царя Душана —**

На основе материала из Кодекса царя Стефана Душана в настоящей статье дается описание сложных предложений в древнесербском языке. Метод описания в основном разработан на фоне классификации сложных предложений В. А. Белошапковой, и, что касается подклассификации подчинительных предложений, на фоне современной грамматики зависимостей (депенденциальной грамматики).

В статье приведены примеры на все представленные типы союзных и бессоюзных конструкций, после чего следует информация о частоте отдельных конструкций. В конце работы комментируется судьба тех союзов, которых нет в современном литературном сербохорватском языке.

Описаны и некоторые синтаксические конструкции, которые, с современной точки зрения, являются специфичными. Среди них имеется тип, названный по своей функции „объявляющий”, который в советских работах по лингвистике выступает под названием „именительная тема” (см. например О. А. Лаптева, *Русский разговорный синтаксис*, М. 1976, с. 137—183). Другими словами, здесь речь идет о черте функциональной разновидности литературного языка, а именно разговорной.